

A 170 éves magyar forradalom és szabadságharc az egykorú hazai német nyelvű sajtóban.

A magyarországi német nyelvű lapok a pesti forradalom kitörésétől kezdve a szabadságharc során végig, egészen annak vérbe fojtásáig figyelemmel kísérték az eseményeket. Meg kell azonban jegyezni, hogy csak a kezdeti általános eufória, a megvalósult sajtószabadság hangulatában volt jellemző az általános lelkesedés, később a hazai németiség mind nagyobb része félelemmel, illetve ellenérzéssel követte a történéseket. Mindez persze attól függően, hogy a német nyelvű lakosságnak melyik részéről beszélünk.

A 19. század harmincas éveire ugyanis Magyarország olyan városaiban, mint Pest-Buda, Székesfehérvár, Győr, illetve Pécs, amelyek jelentős számú német lakossal rendelkeztek, a német polgárság elmagyarosodása igen előrehaladt. Természetesen ezek a nyelvükben, vagy még csak gondolkodásukban magyarrá lett rétegek magukévá tették a magyar polgári-nemzeti mozgalom eszméit. „A magyarországi német lakosság, beleértve a szepesi szászokat, messzemenően támogatta a forradalom céljait, túlnyomóan szolidárisnak mutatkozott a magyar liberális ellenzék által követelt polgári átalakulás eszméivel.”¹ Ezt a kérdést azonban jóval árnyaltabban mutatja be Pukánszky Béla: „A polgárság jórésze a szabadságmozgalom első, aránylag békés hónapjaiban is ijedten vagy éppen gyanakodva vonul vissza, a maga külön világába zárkózik a körülötte zajló események elől; egy másik része meg Bécs felé tekint, onnan várva népi jogainak elismertetését.”²

Elsőnek a német lapok közül a *Preßburger Zeitung* melléklapja, a *Pannonia* adott hírt március 16-án, cenzúra nélkül megjelent számában a pesti forradalomról.³ Március 19-én Dux Adolf (1822–1881) tudósított lelkesülten a március 15-ei pesti eseményekről, és a lap szerkesztője, a prágai születésű Adolf Neustadt (1812 –?) köszöntötte a sajtószabadságot. A pozsonyi antiszemita randalírozások után a városi tanács lemondatta Neustadtot, és március 22-én Bangya János (1817–1858) pozsonyi nemesi származású fiatalembert tette a helyére, aki korábban testőrként szolgált Bécsben, és már 1846 óta újságíróként működött. Később aztán az emigrációban ügynökként is volt ismert. Július elején kettészakadt a nagy hagyományú lap, egyik felét tulajdonosa, egy Löw Henrik nevű pesti polgár kapta meg, és *Preßburger Deutsche Zeitung* néven adta ki meglehetősen radikális hangnemben, melléklapját, a *Hungariát* Bangya vezette. Az ő tevékenységét azonban a városi tanács nem nézte jó szemmel, ezért az újság kiadását átadta Wigand Károly Frigyes (? – 1890) nyomdásznak, aki aztán szeptember 1-jén újraegyesítette az utódlapokat. A *Preßburger Zeitung* új szerkesztője Pusztay Sándor (1798–?), táblabíró, ügyvéd, költő lett. 1848. december 18-án a bemaszírozó Windisch-Graetz bebörtönöztette Wigandot politikai cikkei miatt, december 22. után a *Preßburger Zeitung*nak mindössze kizárólag a hadtestületi határozatokat és hivatalos közleményeket volt joga közölni. 1949. január 3-án sikerült Wigandnak a „félreértéseket tisztázni”, és csak azután jelenhetett meg újra a *Preßburger Zeitung*, de már az osztrák sasos címerrel a fejléccen.⁴

A fővárosi sajtó 1848 előtt is létező képviselője volt az Eduard Glatz (1812–1889) szerkesztésében megjelenő hivatalos *Pester Zeitung*. A pesti forradalmi eseményeket követve üdvözölte a sajtószabadságot, majd fokozatosan visszatért régi hangvételéhez, és mindig az aktuális kormány orgánuma lett, kiszolgálta a Batthyány-kormányt, 1849-ben Windisch-Graetzet és Kossuthot, végül Haynaut. Az 1842 óta Klein Hermann (később: Kilényi János, 1805–1889) által szerkesztett,

¹ SEEWANN, Gerhard, *A magyarországi németek története*, 1, A kora középkortól 1860-ig, Bp., Argumentum, 2015, 298.

² PUKÁNSZKY Béla, *Német polgárság magyar földön*, Bp., Lucidus, 2000, 64.

³ Minderről bővebben „*Ihr Männer auf, jetzt ruft die Zeit*”, *Deutsche Texte aus Ungarn zur Revolution und zum Freiheitskampf 1848/1849*, Auswahl, Einleitung und Nachwort von Mária Rózsa. Bp., Argumentum, 2006. című kötetemben.

⁴ A pozsonyi sajtóról lásd részletesen: RÓZSA Mária, *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc a pozsonyi német nyelvű sajtóban* = *Kalligram*, 14(2005), márc.-ápr., 148–155.

a magyar érdekeket képviselő enciklopédikus szépirodalmi *Der Ungar* utolsó száma 1848. szeptember 29-én látott napvilágot. A szépirodalmi divatlapok csoportjába tartozik a Samuel Rosenthal szerkesztette igen színvonalas *Der Spiegel, Zeitschrift für Literatur, Kunst, Eleganz und Mode* (1828–1852).

A pest-budai német nyelvű sajtó, a különféle újságok és folyóiratok igen sokszínű képet mutattak. A forradalom után alapított – többnyire rövid életű – lapok száma ugrásszerűen nőtt. „De ezek a lapok a rendkívüli viszonyok alkalmi szülöttei, a szabad sajtó fattyúhajtásai; amilyen gyorsan terjednek, néhány havi lét után meg is szűnnek. Gyakran kétes múltú, éppen nem tiszta szándékú kalandorok állnak mögöttük, akik összehordják a francia, német meg osztrák liberális sajtó hulladékát, mindazt, ami ríktó, szenzációt keltő, hogy ilyen módon olcsón és biztosan kielégítsék a közönség felesigázott érdeklődését.” – írja Pukánszky Béla.⁵ Sokuknak ma már csak címe ismert, példányaik nem maradtak fenn.

Még a forradalom előtt, 1848 januárjában indult a Petrichevich Horváth Lázár (1807–1851) író szerkesztette *Morgenröthe*. Egyidejűleg, de nem azonos tartalommal magyarul is megjelent *Honderüként* (1845–1848), amely aulikus színezetű irodalmi divatlap volt, és még az év júniusában meg is szűnt.

Az egyik ilyen, a sajtószabadság szellemében alapított újság volt az április 8-ától július 20-áig hetente többször Budán radikális szellemben kiadott *Das junge Ungarn*. Szerkesztői a ma már ismeretlen Naum Öconom és Anton Gazda voltak.

1848. április 10-én indult a radikális *Opposition*, amelyet az érsekújvári születésű Julian Chownitz (1814–1888) szerkesztett. Rá pontosan illik Pukánszky véleménye a kalandorokról. Császári tiszt fia volt, aki Németországban több helyen működött újságíróként, majd a forradalom után Pestre jött. Itt alapított lapja azért is lehetett sikeres, mert mindig az események helyszíneiről beküldött tudósításokat adott közre, a szenzációkra vadászott. Chownitz nem volt meggyőződéses híve a magyar forradalomnak, mikor Jelačić csapatai közeledtek, szeptember 25-én Bécsbe távozott, és ott is kiadott *Opposition* címen egy lapot.⁶

A kezdeti lelkesedésre jellemző, hogy az egyenjogúsított zsidók számára szintén német nyelvű hetilapot hoztak létre 1848. április 15. és szeptember 26. között *Der ungarische Israelit* címen. Szerkesztője Ignaz Einhorn, azaz Horn Ede (1825–1875), a későbbi parlamenti képviselő, újságíró volt. Az újság kezdeti reményteli, lelkes hangja később például Ludassy (Gans) Mór (1825–1885) versében a pesti és pozsonyi pogromok után érezhetően pesszimistává vált.

Pécsett április 9-étől látott napvilágot hetente többször a *Pressfreie Flugblätter* című újság, amit júliusban átkereszteltek *Fünfkirchner Zeitungra*. A haladó szellemű, magyarbarát lapot a lelkes, kis-sé egzaltált eszéki származású Ernst Adolf Neuwirth (1823 körül – 1903) szerkesztette. Újságjában nem volt ritka a bécsi kormány elleni kirohanás sem. Mikor Jelačić csapatai közeledtek, októberben beszüntette a lapot. Ezután Bécsbe ment, és ott is radikális lapok munkatársa volt. 1849 elején fogták el az osztrákok, később 15 év börtönrre ítélték, amit Olmützben töltött le, s mire 1859-ben kiszabadult, már megtebolyodott.

Határeset a röplap és a folyóirat között az 1848 áprilisa és júliusa között rendszertelenül, változó címekekkel Győrben megjelenő, mégis az első szám címe alatt ismertté vált *Der grosse Pfaffen-zwicker, Satyrisch-oppositionelles Flugblatt* című periodikum (1848. április 18. – július 13.). A lap egyrészt győri városi ügyekkel foglalkozott, illetve ezeket kritizálta, másrészt igen erőteljesen antiklerikális hangot ütött meg tematikus számaiban. Szerkesztője Richard Noisser (1813–1859) győri hírlapíró és szerkesztő volt.

⁵ PUKÁNSZKY 2000, i. m. 69.

⁶ Chownitzhoz lásd még: S. LENGYEL Márta, *Egy tévelygő Habsburg-alattvaló a 19. század derekán*, Bp., Akadémiai, 1985.

Az aktuális eseményekről humoros hangvételben tudósított a szintén röplapjellegű, rendszeresen megjelenő *Die erste, zweite stb. grosse Versammlung der Spatzen und anderer Vögel in Buda-Pest* címen, 1848 májusa és novembere között 60 számat megélt, Eduard März, azaz März Ede, a Beimel-nyomda segédje által kiadott lap. Ebben gunyoros hangnemben, az egymással pletykálkodó madarak szerepében konkrét eseményeket tárgyaltak. Így kommentálták például, hogy 1848. június 11-én, a Budán állomásozó olasz Ceccopieri ezred katonái vasrudakkal felfegyverkezve rátámadtak a honvéd újoncokra. Márzet a szabadságharc leverése után két év sáncmunkára ítélték, mert lapjában kigúnyolta az osztrák kormányt és hadsereget.

Mosonmagyaróváron jelent meg mindössze 1848 júliusától az év augusztusáig a 40-es években Magyarországra bevándorolt heilbronni nyomdász, Hermann Höchell szerkesztésében, a *Der emancipirte Satanas, als Apostel der Freiheit und Gleichheit, der Wahrheit und des Rechts* című szatirikus lapja.

A Pesten megjelenő *Der Patriot*, később *Budapesther Abendblatt* címen 1848 júniusa és augusztusa között Ludwig Wysber (1817–?) szerkesztésében megjelenő napilap volt.

A lelkes, naiv hangvételű *Der Volksfreund* (1848 júniusa és novembere között) érdekessége, hogy annak érdekében, hogy minél több embert el tudjon érni, a magyar mellett (*Nép Barátja*) németül, horvátul, szlovákul és románul is megjelent.

A nyár folyamán indult periodikumok közé tartozik a *Der Telegraph, Volksblatt für Politik und Tagesinteressen* (1848. július 2. – szeptember 29.), amelyet Samuel Rosenthal (?–1868), a *Spiegel* című nívós irodalmi divatlap szerkesztőtulajdonosa szerkesztett. A hetente többször megjelenő, haladó szellemű politikai lap mottója „Freiheit, Wahrheit” volt.

A humoros lapok közé tartozik a Pesten hetente megjelenő, mindössze három számban fennmaradt *Közlöny des Teufels. Offizielles Amtsblatt der Hölle* (1848. szeptember 7. és szeptember 17. között). Az Asmodaeus álnevű szerkesztő az ördög, a schwarz-gelb reakció szószólójaként kritikával illette az egyes minisztériumok vezetését. A félig német, félig magyar cím egyébként jellemzően mutatja a magyarországi németiség kettős nyelvi kötődését.

1848 októberében indult és 1849 januárjáig létezett Pesten a Sigmund Saphir (1801–1866), Moritz Gottlieb Saphir (1795–1858), ismert magyar származású bécsi újságíró unokaöccse által szerkesztett *Der wahre Ungar* című napilap, amely tartalmát tekintve semmiképpen sem a *Der Ungar* (1842–1848) folytatása.

Még 1849-ben is sor került új lap alapítására, habár igen rövid időt, egy hónapot élt meg a Függetlenségi Nyilatkozat kiadásának dátumát a címében megőrző radikális *Der vierzehnte April*. Szerkesztője a szabadságharc lelkes híve, a temesvári Hazay Ernő (1845-ig: Heim, 1819–1889).

A nagyfokú igazgatási és kulturális autonómiával rendelkező erdélyi szászország nem tartozott Magyarország elszakadási törekvéseinek, és főleg Erdély Magyarországgal való uniójának hívei közé, sőt kifejezetten elleneztek azt, bár itt is voltak különbségek a Habsburg-dinasztiához hű nagyszabasi és a liberálisabb brassói sajtó állásfoglalásai között, míg a bánáti svábság nem volt ennyire elutasító. Erdélyben négy városban, Aradon, Temesvárott, Nagyszabasi és Brassóban jelentek meg német nyelvű lapok. A bánáti németiség számára e két év sajtója azt az eredményt hozta, hogy az addig a politika iránt nem érdeklődő sváb lakosság érdeklődése az aktuális politikai események felé fordult.⁷ Az itteni német írók-szerkesztők közül néhányan névmagyarosításukkal is hitet tettek eszméik mellett. Így például a fentebb említett Ernst Heim (1819–1889) a *Südungar* című, 1848-ban Temesvárott alapított újság szerkesztője, aki aztán beállt honvédeknek, a szabadságharc leverése után Törökországba emigrált, majd miután kegyelmet kapott, és hazatért, a *Pester Lloyd* munkatársa lett.

⁷ WÜST, Josef, *Die Anfänge des Buchdruckes und des Pressewesens im Banat. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades*. Wien 1954, 97.

A nagyszebeni sajtó, a *Siebenbürger Bote* és melléklapja a *Transsilvania* egy igen rövid időtől eltekintve osztrák pártiak volt, és ellenezték Erdély unióját Magyarországgal. Az újság szerkesztője, Josef Benigni von Mildenberg aztán áldozata lett a várost megszálló magyar honvédek túlkapásainak; 1849. március 11-én agyonlőtték.

A brassói lapok liberális, reformokat követelő szellemisége ellenben abból eredt, hogy munkatársai első sorban német egyetemeken tanult, felvilágosodott gimnáziumi tanárok, illetve teológusok voltak, míg a *Siebenbürger Boténál* főleg állami alkalmazásban álló hivatalnokok, vagy patricius családok fiai dolgoztak. A brassói Gött-nyomdában nyomtatott *Siebenbürger Wochenblatt*, 1849. március 26-ától *Kronstädter Zeitung*gá átkeresztelt újság szerkesztője az a Maximilian Moltke (1819–1894) porosz költő volt, aki szintén részt vett a szabadságharcban, és utána 1852-ig börtönbüntetését töltötte, majd visszatért Németországba, és megírta a szászok himnuszát. A brassói nyomdászat kiemelkedő alakja, Johann Gött (1820–1888) azért tudta megőrizni objektivitását, az eseményeken való bizonyos kívülállását, mert nem helybeli volt, hanem a '30-as években Frankfurtból bevándorolt és Brassóban letelepedett német ember volt, akit később még a város polgármesterévé is megválasztottak.

A reformkor és főleg a magyar szabadságharc válaszául elé állította a hazai németiséget: vagy csatlakozik a magyar polgári-nemzeti mozgalomhoz, s ezzel elősegíti gazdasági fejlődését, ami ugyanakkor fokozatos elmagyarosodását is magával hozhatja, vagy a Habsburgokra támaszkodva, a magyarokkal szemben, Ausztrián belül igyekszik kiépíteni egzisztenciáját és saját nemzeti mozgalmait.⁸ A magyarországi németiség szempontjából az 1848/49-es forradalom és szabadságharc jelentőségét a következőképpen összegezhetjük: A független Magyarországért vívott harc jogos volt, de a nemzetiségek problémáit, melyekről a forradalmat vezető liberális magyar nemesi réteg azt hitte, hogy az általános polgárjogok bevezetése majd automatikusan megold, nem sikerült megoldania. „Az 1848–49-es forradalmi évben gyorsan kiderült, hogy a nemzetiségek által államelv-ként követelt egyenjogúság több volt az 1849. júliusi magyar nemzetiségi törvényben szabályozott szimpla nyelvi egyenjogúságnál.”⁹ A forradalom és szabadságharc legnagyobb vívmánya kétségtelenül a jobbfél-felszabádítás, a nyilvánosság aktivizálódása, a nemzeti öntudatra ébredés. A magyar szabadságharcban való részvétel a magyarországi németiségnek egyik legnagyobb történelmi élménye – írja Bellér Béla.¹⁰ A szabadságharc leverése után a német nemzetiség asszimilálódása feltartóztatlanul haladt tovább.

RÓZSA MÁRIA

⁸ BELLÉR Béla, *A magyarországi németek rövid története*, Bp., Magvető, 1981, 84.

⁹ SEEWANN 2015, i. m. 320.

¹⁰ BELLÉR 1981, i. m. 95.